

УДК 342.4

DOI <https://doi.org/10.32847/ln.2020.10-3.05>

Резворович К.Р.

к.ю.н.,

*завідувач кафедри цивільного права та процесу
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ*

СОЦІАЛЬНІ ПРАВА У РІШЕННЯХ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Поступовий розвиток демократичних цінностей в світі призвів до закономірного результату у вигляді появи та подальшого затвердження ідеї соціальної держави, головною метою якої є створення та забезпечення умов для гідного життя й вільного розвитку кожного громадянина, незалежно від його віку, статі, рівня освіти, виховання, етнічної належності чи релігійних переконань. На відміну від відомих людству концепцій монархізму чи феодалізму, де в пріоритеті було задоволення потреб окремих груп населення, соціальна держава опікується інтересами суспільства загалом, визнаючи їх вищими за інтереси високопосадовців, суб'єктів господарювання або державних органів. Примітно, що професор Лоренц фон Штейн ще в середині XIX століття писав про обов'язок держави виправдовувати своє існування та матеріальне утримання шляхом неухильного виконання соціального функціоналу. Якщо державне утворення нездатне довести власну незамінність перед соціумом, не може чи не бажає унормувати загальний соціальний порядок, який передбачає гарантованість основоположних прав та збереження пропорційності між інтересами всіх членів соціуму, то його наявність викликає більше проблем та витрат, аніж приносить користі [1, с. 115]. З огляду на це зовсім не дивно, що саме в той період правові доктрини більшості європейських країн доповнюються відповідними нормативно-правовими актами, зокрема Конституціями, котрі органічно увібрали до себе положення щодо змісту та гарантій соціальних прав людини, реалізація яких покладалася на державу.

Попри той факт, що соціальний захист людини наразі є беззаперечним обов'язком демократичної держави (в українських реаліях це підтверджено статтями 22, 46, 64 Конституції України [2, ст. ст. 22, 46, 64] та пунктом 6 мотивувальної частини рішення Конституційного Суду України (далі – КСУ) від 20 березня 2002 року по справі № 5-рп/2002 [3, п. 6]), здійснюватися він може неоднаково. Так Б. Ю. Задорожний вказує, що скандинавські держави, керуючись філософією Іммануїла Канта, закріплюють конституційні положення, відповідно до яких держава не має обов'язку матеріально забезпечувати громадян, але повинна створити умови, за яких кожна працездатна людина буде в змозі себе гідно утримувати. Даний підхід можна сміливо охрестити капіталістичним. Водночас країни з комуністичним минулим дещо по-іншому підходять до бачення сучасного буття, традиційно наповнюючи законодавство численними соціальними компенсаторами, кількість яких подекуди об'єктивно занадто гіперболізована. Наприклад, та ж Україна на початку 2000-х років мала більше п'ятисот різноманітних соціальних пільг, які втім зовсім не впливали на поліпшення якості життя населення, рівень якого непорівнянний не те що з Австрією чи Бельгією, а навіть з Естонією чи Словенією. Згаданий автор, а за сумісництвом й секретар Комітету захисту професійних прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності Ради адвокатів Київської області, наголошує, що подібна ситуація пояснюється штучним креном вітчизняної соціальної політики: коли непомірно велика кількість

пільг компенсується недоплатою заробітних плат працюючому населенню [4, с. 30].

Зрозуміло, що сама по собі Конституція не є гарантією безперервного дотримання прав людини, котрі вона проголошує. Періодичні порушення конституційних прав зустрічалися та продовжують зустрічатися в усьому світі, й саме через це з'явився такий інструмент захисту, як конституційний суд. В Україні останній виконує безліч важливих завдань, головними серед яких слід визнати: гарантування верховенства Конституції України, як Основного закону на всій території країни, забезпечення балансу між інтересами держави, суспільства та індивіда, а також вироблення предметних юридичних позицій. Враховуючи відмічене, а також те, що при захисті соціальних прав громадян КСУ певним чином втручається в розподіл бюджетних ресурсів (реальність того чи іншого соціального права в більшості випадків прямо пов'язана з державним фінансуванням, яке в свою чергу опосередковане державним бюджетом), актуальність даної наукової роботи не викликає жодних сумнівів.

Серед вчених які присвячували свої праці вивченню та розбору конкретних рішень КСУ окремо слід виділити наступні прізвища: Л. М. Булкат, С. О. Верланов, А. Л. Деркач, Б. Ю. Задорожний, А. М. Івановська, О. В. Константиї, М. А. Маркуш, Н. І. Чудик-Білоусова, Н. К. Шаптала та інші.

Метою даної статті є повномасштабний аналіз рішень Конституційного Суду України, в яких ставилося питання щодо захисту соціальних прав населення, а також огляд тенденцій в правових підходах, позиціях та висновках означеного центрального та єдиного органу конституційної юрисдикції. Задля досягнення поставленої мети висунуто наступне завдання – визначитися з понятійним апаратом на основі діючої нормативно-правової бази та здійснити огляд наявної вітчизняної конституційно-судової практики в справах щодо захисту соціальних прав.

Переходячи до викладення основного матеріалу, перш за все відмітимо, що Конституцій-

ний Суд України являє собою орган конституційної юрисдикції, що гарантує верховенство Конституції України, як Основного закону, вирішує питання відповідності іншого законодавства положенням Конституції, а також в передбачених випадках здійснює тлумачення останньої [5, ст. 1]. Цілком логічно розглядати КСУ й як гаранта основоположних прав і свобод людини, що закріплюються в конституційних положеннях. Також важливо те, що Конституційний Суд України не входить до системи судів загальної юрисдикції та діє автономно й централізовано. В цьому, до речі, полягає суттєва відмінність європейського підходу до конституційної юрисдикції порівняно з американським, де конституційний контроль децентралізований та покладається на суди загальної юрисдикції.

В сучасних наукових дискусіях майже немає місця зайвій полеміці стосовно значущості конституційного правосуддя. Конституційний Суд аксіоматично сприймається, як наріжний камінь всього механізму захисту прав і свобод людини та громадянина. В цьому безумовно є сенс, адже, як слушно зазначає М. В. Костицький, сам факт існування КСУ змушує державні органи бути більш дисциплінованими та діяти виключно в рамках закону [6, с. 56]. Разом з тим, визнаючи загальну правильність наведених тез, юристи-практики подекуди наводять оригінальні роздуми з приводу конституційного процесу та конституційного правосуддя в нашій державі. Наприклад, керівник адвокатської фірми «BSB partners» адвокат В. Буняк висловлює впевненість, що Конституційний Суд України, хоча й має в своїй назві слово «суд», де-факто таким не є та ближчий не до судової гілки влади, а до законодавчої, оскільки за своєю специфікою нагадує додаткову парламентську палату з контрольними функціями. В якості аргументації наводиться наступне: по-перше, розділ VIII Конституції України в діючій редакції, що має назву «Правосуддя», не містить жодної згадки ані про Конституційний Суд, ані про конституційну

юрисдикцію; по-друге, розділ XII Основного закону нашої держави, який присвячений саме КСУ, теж не визначає такої функції зазначеного органу державної влади, як правосуддя, визначаючи його скоріше, як особливий орган нормативного контролю; по-третє, порядок призначення суддів Конституційного Суду відрізняється від аналогічної процедури в судах загальної юрисдикції (замість безстрокового перебування на посаді, судді КСУ обираються терміном на дев'ять років без права переобрання); по-четверте, функціональне наповнення Конституційного Суду не полягає в традиційно судовому захисті прав і свобод фізичних та юридичних осіб у відносинах з державою або між собою, а зосереджується на нормативному контролі дотримання державними органами конституційних приписів (при цьому коло суб'єктів звернення до КСУ доволі обмежене, навіть не дивлячись на нещодавно введений механізм конституційної скарги особи); по-п'яте Конституційний Суд характеризується значною кількістю дискреційних повноважень, адже процедура розгляду конституційних скарг, строки, параметри прийнятності зазвичай перебувають на розсуді самого Суду; по-шосте КСУ відрізняється надмірною політизованістю та в більшій мірі вирішує політичні питання, аніж опікується захистом прав і свобод людини (за деякими виключеннями) [7]. Щодо останнього аргументу можна також відмітити, що судді КСУ не рідко стають заручниками політичних інтриг, що красномовно вказує на політичну природу самого органу. Так, й за часів Президента України В. А. Ющенка у 2008 році, й в, так званій, «безпрезидентський період» з моменту втечі В. Ф. Януковича та до обрання П. О. Порошенка на початку 2014 року, й в теперішній час за президентства В. О. Зеленського деякі представники КСУ підпадають під політичну відповідальність (певну гонитву), що не має нічого спільного з гарантіями судової незалежності, проголошеними та закріпленими на міжнародному рівні (остання ситуація із

О. Н. Тупицьким та його протистоянням з парламентом та особисто Президентом є більш, як показовою).

При всій оригінальності (не позбавленої логіки) наведених вище розмірковувань слід визнати, що повністю заперечувати можливість КСУ захищати або сприяти захисту прав та свобод людини у нашій державі є перебільшенням. З одного боку, рішення КСУ дійсно носять ознаки деякої ефемерності, схожої з рішеннями Європейського Суду з прав людини, оскільки констатується правота однієї зі сторін без реального відновлення порушених прав в миттєвій перспективі, втім, з іншого боку, рішення Конституційного Суду це конкретний відправний пункт, який дозволяє розраховувати на максимальну ефективність при захисті власних прав вже в судах загальної юрисдикції. Виходячи з цього, КСУ звичайно не суд в загальному розумінні й відповідно відправлення ним правосуддя теж є нестандартним, але він, очевидно, виступає важливою ланкою системи захисту прав населення, беручи на себе роль арбітра між урядом Президентом, судами, Конституцією та громадянами. Найбільш вірно те, що Конституційний Суд поєднує в собі як функції органу правосуддя, так й функції додаткової контролюючої палати парламенту.

КСУ слугує пануванню духу закону в державі. Зрозуміло, що в даному контексті закладається не стільки ідеалістичний сенс, скільки практичний: правильне розкриття правових норм, з'ясування їхньої сутності, осмислення юридичних підходів до регулювання суспільних відносин та вдосконалення існуючих юридичних практик. На авторський погляд, такий орган є необхідним, адже право, як явище, є настільки динамічною категорією, що жодна найдосконаліша конституційна формула не здатна йти з нею пліч-о-пліч.

Якщо говорити про безпосередньо соціальні права громадян, то Конституційний Суд займає важливе місце в забезпеченні таких прав, особливо враховуючи безліч прогалин в сфері соціального забезпечення. З цього

приводу С. О. Верланов зазначає, що правове регулювання української соціальної галузі це синонім слів безсистемність, суперечливість, дублювання та алогічність [8, с. 108]. Даний вектор міркувань ще раніше підтримувала й Л. Чубар, яка писала, що Конституційний Суд, завдяки власним неупередженим рішенням, покликаний врівноважити та зробити більш справедливими соціальні правовідносини, усуваючи будь-які нерівності на соціальному тлі, а також гарантувати гідне існування для малозабезпечених осіб [9, с. 114]. Подібне витікає й з самої практики КСУ. Зокрема, у рішенні від 11 жовтня 2005 року по справі № 8-рп/2005 Конституційний Суд відмітив, що сутність України, як соціально-правової держави зводиться до створення комплексу умов, що мають забезпечити гідний рівень життя особи, а також всебічний розвиток кожної особистості. Крім того, визнаючи людину, як найвищу цінність, наша держава повинна неухильно дотримуватися соціальних стандартів, що виступає її конституційним обов'язком [10, п. 4].

Слід погодитися з Л. М. Булкат відносно того, що сьогодняшня практика свідчить про безпрецедентне значення рішень Конституційного Суду України в питаннях соціального захисту [11, с. 24], а відтак необхідно докладно проаналізувати ті правові позиції, якими рясніє єдиний орган конституційної юрисдикції в нашій країні.

Одним з досить відомих рішень КСУ, яке захищає соціальні права населення та привертає прискіпливу увагу правників є рішення, в якому встановлено, що будь-які пільги, компенсації чи соціальні гарантії фактично виступають додатковим джерелом існування для осіб, котрі їх отримують, та одночасно з цим необхідною конституційною складовою права на достатній рівень життя, що не може бути нижчим за встановлений прожитковий мінімум, а відтак будь-яке звуження даного права шляхом помилкового нормотворення з боку законодавця не допускається [12, п. 5]. Іншими словами, нові закони або зміни, що прийма-

ються до вже існуючих нормативно-правових актів, не можуть зазіхати на соціальні виплати (гарантії) осіб, які в них відчують потребу. Щоправда, як слушно наголошує тандем дослідниць у складі Н. І. Чудик-Білоусової та А. М. Івановської, практика діяльності вітчизняного уряду дозволяє пересвідчитися в протилежному [13, с. 251].

Найбільшим «ворогом» соціального законодавства України виступають бюджетні закони, які на постійній основі зупиняють та/або скасовують дії інших законів, що прямо пов'язані з пільгово-компенсаторською діяльністю держави. Хоча в своєму рішенні від 09 липня 2007 року № 6-рп/2007 КСУ й вказав, що держава повинна уникати подібних тенденцій [14, п. 3.1], на справі прорахунки Верховної Ради України такого характеру зустрічаються повсюдно та вочевидь негативно позначаються на добробуті українців. Звичайно, що державна політика завжди виходить з принципу співрозмірності й, як відмічає А. Л. Деркач, в глобальному сенсі майже жодне право, в тому числі право на соціальний захист, не має абсолютного характеру, а отже може зазнавати певних утисків. Інша справа, що такі утиски не можуть носити ознаки свавілля та повинні відбуватися в передбачений спосіб та мати місце у чітко визначених ситуаціях [15, с. 84].

В площині вищенаведених думок доцільними здаються висновки КСУ, що були зроблені у рішенні від 22 травня 2018 року № 5-р/2018, де Суд виклав наступне: вирішення соціальних питань перебуває на розсуді держави, адже такі питання вирішуються із врахуванням фінансово-економічних можливостей сьогодняшнього дня. Це означає, що в умовах надзвичайного чи воєнного стану, в разі погіршення економічної ситуації або значного реформування основних сфер суспільного буття держава вправі здійснити перерозподіл власних видатків, зберігаючи баланс між приватними та суспільними інтересами. Водночас конституційно закріплені соціальні права не можуть бути надмірно обмеженими

та повинні максимально забезпечуватися навіть в складних умовах [16, п. 2.3]. Майже аналогічна риторика спостерігається у справі, що мала відношення до скасування державної допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, а також встановлення нової суми допомоги при народженні дитини, внаслідок прийняття Закону України «Про запобігання фінансовій катастрофі та створення передумов для економічного зростання в Україні» [17]. В рішенні по означеній справі Конституційний Суд України не тільки розтлумачив зміст права на соціальний захист, а й відмітив, що державні ресурси та соціальні зобов'язання є сторонами однієї і тієї ж медалі. Поряд з цим держава не вправі ухилитися від власних зобов'язань та повинна докласти усіх можливих зусиль для збереження довіри до себе [18, п. п. 2.2, 6]. За підсумком розгляду даної справи КСУ не знайшов порушень конституційності, зауваживши, що питання допомоги при народженні дитини та допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку регулюються не Конституцією, а окремими законами, внаслідок чого Верховна Рада України вправі діяти, виходячи з реалій сьогодення (мова про порушення статей 22, 46, 48 Основного Закону не йде). Проте цікаво, що така правова позиція не була одностайною, та частина суддів КСУ висловила окремі думки з цього приводу. Так, суддя О. В. Касмінін зауважив, що ідея соціальної держави передбачає усунення соціальної нерівності між людьми, а також покликана втілити в життя концепцію громадської злагоди, що неможливо зробити без чіткої відповідальності держави за власні нормативно-правові акти, що приймалися раніше [19]. Вторить своєму колезі й суддя С. В. Шевчук, котрий оперує принципом правомірних очікувань, називаючи його невід'ємною частиною верховенства права. Держава апріорі повинна зважено підходити до будь-яких змін в соціальній сфері, надаючи населенню достатній перехідний період для звикання з новітніми реаліями. У наявному випадку зміна системи

соціального захисту щодо допомоги на дітей відбулася хаотично, ставлячи сотні сімей перед фактом законодавчих змін, що не відповідає засадам загальної справедливості [20].

З наведеного аналізу рішень КСУ в соціальній сфері яскраво слідує, що однією з головних особливостей соціальних прав людини і громадянина виступає пряма залежність останніх від тих фінансових ресурсів, якими наразі володіє держава. Маючи дефіцит бюджетних коштів, Україна неодноразово вдавалася до тимчасових обмежень соціальних виплат або пільг, передбачених законодавством, що мало наслідком ініціювання безлічі конституційних спорів (які до того ж, зазвичай, завершувалися юридичним фіаско для держави). В своїх роботах О. В. Константий передрікає, що й далі адміністративна та конституційна юстиція будуть страждати від перенавантаження розглядом справ з соціальних правовідносин, з огляду на об'єктивні фактори. Зокрема, згаданий професор відмічає, що вітчизняний бюджет в умовах сучасної загальносвітової пандемічної кризи, пріоритетності фінансування оборонного сектору, гібридної війни з боку Російської Федерації не спроможний в повному обсязі фінансово забезпечувати реалізацію масиву соціально-правових норм, які, на додачу, не рідко приймалися у формі передвиборчого популізму без реального аналізу можливостей держави виконати так зобов'язання [21, с. 61].

В цілому процес зміни правового регулювання аспектів стосовно захисту соціально незахищених верств населення не в бік поліпшення стану адресатів соціальних виплат є зрозумілим та повсюдним у світі. Раніше встановлені пільги, компенсації, дотації чи виплати переглядаються, виходячи з відсутності нагальної потреби в них в нових життєвих умовах. Втім подібні зміни доволі часто оформлюються уповноваженими органами не якісно, що провокує правовий спір, рішення якого неможливо в інший спосіб, окрім як звернення до відповідної судової інстанції. Також державні органи іноді зазіхають

на базові соціальні гарантії, що теж змушує людей шукати захисту власних прав в судовій інстанції (шляхом подачі позовів, конституційних скарг тощо). Не слід забувати й тієї обставини, що перевірка конституційності того чи іншого закону це перевірений роками, традиційний засіб парламентської боротьби з боку опозиційних сил.

В своїх рішеннях КСУ неодноразово наголошував на тому, що існують такі гарантії соціального захисту, звуження чи відміна яких прямо впливають на конституційний лад в Україні, що робить їх фактично недоторканими. Переважно це стосується пільг та компенсацій військовослужбовцям, ветеранам війни та громадянам, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи. Наприклад, у рішенні від 20 грудня 2016 року № 7-рп/2016 КСУ відмітив, що рівень соціального-правового захисту військовослужбовців та їх сімей виходить за межі статті 46 Конституції України, а прямо стосується статей 16, 17 Основного Закону (розділ «Загальні засади»), а тому перебуває під особливим конституційним захистом, як складова частина конституційного ладу держави. В підпункті 2.2. пункту 2-го означеного рішення Суд пише, що забезпечення соціального захисту осіб, які перебувають на службі в Збройних Силах України та їх сімей має пріоритетний та безумовний характер та не може звужуватися чи скасовуватися у зв'язку з економічною доцільністю [22, п. 2.2]. Аналогічна позиція Конституційного Суду й по відношенню до осіб, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи. В рішенні від 17 липня 2018 року № 6-р/2018 встановлено, що обме-

ження чи скасування пільг «чорнобильцям» без надання рівноцінної заміни забороняється, оскільки такі дії виступають порушенням взятих на себе соціальних зобов'язань по утриманню (допомоги) даної категорії громадян з боку держави [23, п. 6]. Подібна теза міститься й у рішенні КСУ від 27 лютого 2020 року № 3-р/2020, в якому відсутність рівноцінної заміни пільгам ветеранам війни чи особам прирівняним до них є порушенням зобов'язань держави по відношенню до осіб, які захищали Вітчизну та веде до підірвання довіри до державного апарату [24, п. 2.2].

Отже, підсумовуючи дану наукову роботу, слід відмітити, що рішення Конституційного Суду України в соціальних справах мають вагомим значення для захисту прав, свобод та законних інтересів населення, адже вирішується питання конституційності певних законодавчих положень, які стосуються соціальних прав. Зазвичай, таке вирішення відбувається через призму принципів верховенства права, передбачуваності закону, легітимних очікувань та належного врядування. При цьому головне надбання конституційної юрисдикції полягає в тому, що держава несе відповідальність перед народом за свої дії, а турбота про людину затверджується в якості її головного обов'язку. Також не викликає жодних сумнівів, що Конституційний Суд України, задля більш якісної своєї роботи, повинен бути максимально незалежним від політичних кіл, що наразі відбувається не завжди, багато в чому й через складний статус самого суду (який паралельно можна вважати додатковою контрольною палатою парламенту).

Анотація

Стаття присвячена розгляду соціальних прав у рішеннях Конституційного Суду України.

У статті встановлено, що Конституційний Суд України являє собою орган конституційної юрисдикції, що гарантує верховенство Конституції України, як Основного закону, вирішує питання відповідності іншого законодавства положенням Конституції, а також в передбачених випадках здійснює тлумачення останньої.

Автором розкривається важливість конституційної юрисдикції та відмічається, що КСУ характеризується певною специфікою, яка не дозволяє розглядати його виключно як суд.

В статті також звертається увага, що Конституційний Суд займає важливе місце в забезпеченні соціальних прав громадян, особливо враховуючи безліч прогалин в сфері вітчизняного соціального забезпечення.

Як підсумок визначено, що при захисті соціальних прав громадян Конституційний Суд України певним чином втручається в розподіл бюджетних ресурсів (реальність того чи іншого соціального права в більшості випадків прямо пов'язана з державним фінансуванням, яке в свою чергу опосередковане державним бюджетом). При цьому рішення Конституційного Суду України в соціальних справах мають вагомe значення для захисту прав, свобод та законних інтересів населення, адже вирішується питання конституційності певних законодавчих положень, які стосуються соціальних прав. Зазвичай, таке вирішення відбувається через призму принципів верховенства права, передбачуваності закону, легітимних очікувань та належного врядування. Головним же надбанням конституційної юрисдикції вбачається те, що держава несе відповідальність перед народом за свої дії, а турбота про людину затверджується в якості її основного обов'язку

Ключові слова: Конституція України, Конституційний Суд України, конституційна юрисдикція, конституційність, рішення, соціальні права, соціальні гарантії, пільги, компенсації.

Rezvorovych K.R. Social rights in the decisions of the Constitutional Court of Ukraine Summary

The article is devoted to the consideration of social rights in the decisions of the Constitutional Court of Ukraine.

The article establishes that the Constitutional Court of Ukraine is the body of constitutional jurisdiction, which guarantees the supremacy of the Constitution of Ukraine as the Basic Law, decides questions of compliance of other legislation with the provisions of the Constitution, as well as in cases provided by the interpretation of the Constitution.

The author reveals the importance of constitutional jurisdiction and notes that the Constitutional Court of Ukraine is characterized by a certain specificity, which does not allow it to be viewed solely as a court.

The article also points out that the Constitutional Court occupies an important place in ensuring the social rights of citizens, especially given such a great number of gaps in domestic social security.

As a result, it was determined that in protecting the social rights of citizens the Constitutional Court of Ukraine interferes in a certain way with the distribution of budgetary resources (the reality of this or that social right is in most cases directly related to state funding, which, in turn, is mediated by the state budget). At the same time, decisions of the Constitutional Court of Ukraine in social cases are of great importance for the protection of rights, freedoms and legitimate interests of the population, as the question of constitutionality of certain legislative provisions that relate to social rights is decided. Usually this decision is made through the prism of the principles of the rule of law, predictability of law, legitimate expectations and good governance. The main asset of constitutional jurisdiction, however, is seen in the fact that the state is responsible to the people for its actions, and care for the individual is asserted as its primary obligation.

Key words: Constitution of Ukraine, Constitutional Court of Ukraine, constitutional jurisdiction, constitutionality, decision, social rights, social guarantees, benefits, compensation.

Список використаних джерел:

1. Stein Lorenz von. Die Verwaltungslehre (Zweiter teil: Die Lehre von der Innern Verwaltung, Bd. 2 von 8) / Lorenz von Stein. – Stuttgart: Berlay der J. G. Gottatchen Buchbandlung, 1866. – 647 s.

2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141.
3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 55 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 58, 60 Закону України «Про Державний бюджет України на 2001 рік» та Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пунктів 2, 3, 4, 5, 8, 9 частини першої статті 58 Закону України «Про Державний бюджет України на 2001 рік» і підпункту 1 пункту 1 Закону України «Про деякі заходи щодо економії бюджетних коштів» (справа щодо пільг, компенсацій і гарантій): Рішення від 20.03.2002 р. № 5-рп/2002, Справа № 1-15/2002 / Конституційний Суд України // – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-02#Text>
4. Задорожний Б. Ю. Соціальні права крізь призму конституційних обов'язків держави / Б. Ю. Задорожний // Збірник матеріалів III міжнародної науково-практичної конференції «Соціальні права та їх захист адміністративним судом» (м. Київ, 04 вересня 2020 р.) – Київ, 2020. – С. 29-32.
5. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 р. № 2136-VIII / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 35, ст. 376.
6. Костицький М. В. Правові проблеми судового захисту прав людини і громадянина в Конституційному Суді України / М. В. Костицький // Вісник Конституційного Суду України. – 2002. – № 3. – С. 53-66.
7. Чи є Конституційний Суд України судом? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bsb-partners.com/chy-ye-konstytuczijnyj-sud-ukrayiny-sudom/>
8. Верланов С. О. Соціальні права людини і громадянина у практиці Конституційного Суду України: межі захисту / С. О. Верланов // Право. України. – 2010. – № 2. – С. 108-113.
9. Чубар Л. Проблеми реалізації соціальних прав на сучасному етапі та їх захист у конституційному судочинстві / Л. Чубар // Вісник Конституційного Суду України. – 2003. – № 6. – С. 111-114.
10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України та 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців третього, четвертого пункту 13 розділу XV «Прикінцеві положення» Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та офіційного тлумачення положення частини третьої статті 11 Закону України «Про статус суддів» (справа про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання): Рішення від 11.10.2005 р. № 8-рп/2005, Справа № 1-21/2005 / Конституційний Суд України // – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-05#Text>
11. Булкат Л. М. Питання соціального захисту в актах Конституційного Суду України / Л. М. Булкат // Університетські наукові записки. – 2016. – № 2. – С. 23-34. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2016_2_4http://univer.km.ua/visnyk/1529.pdf
12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 44, 47, 78, 80 Закону України «Про Державний бюджет України на 2004 рік» та конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин другої, третьої, четвертої статті 78 Закону України «Про Державний бюджет України на 2004 рік» (справа про зупинення дії або обмеження пільг, компенсацій і гарантій): Рішення від 01.12.2004 р. № 20-рп/2004, Справа № 1-27/2004/

Конституційний Суд України // – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-04#Text>

13. Івановська А. М. Захист трудових та соціальних прав у практиці Конституційного Суду України: сучасний стан та перспективи розвитку / А. М. Івановська, Н. І. Чудик-Білоусова // Університетські наукові записки. – 2014. – № 2. – С. 245-258. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2014_2_29
14. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 29, 36, частини другої статті 56, частини другої статті 62, частини першої статті 66, пунктів 7, 9, 12, 13, 14, 23, 29, 30, 39, 41, 43, 44, 45, 46 статті 71, статей 98, 101, 103, 111 Закону України «Про Державний бюджет України на 2007 рік» (справа про соціальні гарантії громадян): Рішення від 09.07.2007 р. № 6-рп/2007, Справа № 1-29/2007 / Конституційний Суд України // – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0a6p710-07#Text>
15. Деркач А. Л. Зміст права на соціальний захист: огляд практики Конституційного Суду України за 2018 рік / Л. А. Деркач // Науковий Вісник публічного та приватного права. – 2018. – Вип. № 6 (Том 1). – С. 83-88.
16. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76-VIII: Рішення від 22.05.2018 р. № 5-р/2018, Справа № 1-4/2018 (2792/15) / Конституційний Суд України // – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-18#Text>
17. Про запобігання фінансовій катастрофі та створення передумов для економічного зростання в Україні: Закон України від 27.03.2014 р. № 1166-VII / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 20-21, ст. 745.
18. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 7 розділу II Закону України «Про запобігання фінансової катастрофі та створення передумов для економічного зростання в Україні»: Рішення від 07.11.2018 р. № 9-р/2018, Справа № 1-3/2018 (2717/14) / Конституційний Суд України // – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-18#Text>
19. Окрема думка судді Конституційного Суду України О. В. Касмініна стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 7 розділу II Закону України «Про запобігання фінансової катастрофі та створення передумов для економічного зростання в Україні»: Окрема думка від 07.11.2018 р. № 9-р/2018, Справа № 1-3/2018 (2717/14) / Конституційний Суд України // – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/na09d710-18#n2>
20. Окрема думка судді Конституційного Суду України С. В. Шевчука стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 7 розділу II Закону України «Про запобігання фінансової катастрофі та створення передумов для економічного зростання в Україні»: Окрема думка від 07.11.2018 р. № 9-р/2018, Справа № 1-3/2018 (2717/14) / Конституційний Суд України // – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nc09d710-18#n2>

21. Константи́й О. В. Підходи Конституційного Суду України до контролю за нормами законів у сфері соціального захисту / О. В. Константи́й // Збірник матеріалів III міжнародної науково-практичної конференції «Соціальні права та їх захист адміністративним судом» (м. Київ, 04 вересня 2020 р.) – Київ, 2020. – С. 61-64.
22. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень другого речення частини сьомої статті 43, першого речення частини першої статті 54 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»: Рішення від 20.12.2016 р. № 7-рп/2016, Справа № 1-38/2016 / Конституційний Суд України // – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-16#Text>
23. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) підпунктів 2-7, 12 та 14 пункту 4 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76-VIII: Рішення від 17.07.2018 р. № 6-р/2018, Справа № 1-11/2018 (3830/15) / Конституційний Суд України // – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-18#Text>
24. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого положення пункту 26 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України: Рішення від 27.02.2020 р. № 3-р/2020, Справа № 1-247/2018 (3393/18) / Конституційний Суд України // – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-20#Text>